UNDOV VA MODAL SO‘ZLARDA TINISH BELGILARINING ISHLATILISHI

Yakubova Gulsevar Turabek qizi
O’zDJTSU, AK-51-25 guruhi talabasi
Ilmiy rahbar: prof. I.Boltayeva

Annotatsiya. Ushbu maqolada undov va modal so‘zlarning mazmun-mohiyati, ularning gapdagi sintaktik vazifasi hamda ular bilan bog‘liq tinish belgilarining qo‘llanish qonuniyatlari yoritiladi. Undov va modal so‘zlarning tinish belgilari bilan qo‘llanishini sun’iy intellekt yordamida o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning innovatsion yo‘nalishi ekanligi hamda undov va modal so‘zlar yozma nutqda emotsional-ekspressivlikni ifodalashdagi o‘rni lingvistik kuzatishlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: undov so’z, modal so‘z, sintaktik vazifasi, tinish belgilari, emotsional-ekspressivlik, lingvistik kuzatishlar, og‘zaki nutq, intonatsiya, hissiy-ruhiy holatlar.

Annotation. This article discusses the essence of interjections and modal words, their syntactic functions within sentences, and the principles governing the use of punctuation marks associated with them. It also examines the study of punctuation in interjections and modal words through artificial intelligence as an innovative direction in modern linguistics, and analyzes the role of these lexical units in expressing emotional-expressive nuances in written language based on linguistic observations.

Keywords: interjection, modal word, syntactic function, punctuation marks, emotional expressiveness, linguistic observations, oral speech, intonation, emotional-psychological states.

Tilning emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini ta’minlashda undov va modal so‘zlar muhim o‘rin tutadi. Undov va modal birliklar og‘zaki nutqda intonatsiya orqali ifodalanadigan turli hissiy-ruhiy holatlarni yozma nutqda aniqlik bilan aks ettirishga xizmat qiladi. Shu bois, ularning tinish belgilari bilan bog‘liq qo‘llanish xususiyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish sintaktik normaning to‘g‘ri shakllanishi uchun zarurdir. Shuningdek, ularning tinish belgilari bilan bog‘liq qo‘llanishi sintaksisning muhim sohasidir. An’anaviy tilshunoslik bu jarayonni grammatik me’yorlar asosida tahlil qilsa, zamonaviy yondashuv sifatida sun’iy intellekt vositalari ushbu birliklarning avtomatik aniqlanishi va sinflanishi imkonini beradi.

Sun’iy intellekt yordamida undov va modal so‘zlarning avtomatik tahlil orqali **o‘rganish asosan quyidagi texnologiyalar orqali amalga oshiriladi:**

1. NLP asosida tokenizatsiya va morfologik tahlil.

- Matn avvalo tokenlarga (so‘z va belgilar) ajratiladi.
- Undov so‘zlar (oh, voy, eh, attang) va modal so‘zlar (balki, ehtimol, shubhasiz) avtomatik identifikatsiya qilinadi.
-Maxsus **leksikonlar** va **til modellaridan** foydalaniladi.

2. Sintaktik tahlil (Parsing)

- Gapning sintaktik daraxti quriladi.
- Undov yoki modal so‘zning gap tarkibidagi mavqei (boshida, o‘rtasida yoki oxirida) aniqlanadi.
- Ularning tinish belgisi bilan bog‘liq ma’lumotlar belgilab chiqiladi.

3. Tinish belgilari tahlili. AI modeli matnda quyidagilarni avtomatik ajratadi:

1) Undov belgisi (!) bilan kelgan undov so‘zlar;
2) Vergul bilan ajratilgan modal birliklar;
3) Tire bilan ajratilgan sintaktik konstruksiyalar. Masalan, model quyidagi xulosaga kelishi mumkin: *“Eh, kech bo‘ldi.”* — **undov + vergul + gap** *“Afsus! Yana o‘sha holat takrorlandi.”* — **undov + undov belgisi**

1. Undov so‘zlarning lingvistik xususiyatlari

Undov so‘zlar (oh, voy, eh, hay, attang, afsus va boshqalar) nutqning emotsional ohangini ifodalovchi mustaqil lingvistik birliklar hisoblanadi. Ular gapning boshqa bo‘laklariga grammatik jihatdan bog‘lanmaydi, lekin gap mazmunini kuchaytirish, kutilmagan holatni ifodalash yoki murojaatni aniqlashtirish kabi pragmatik funksiyalarni bajaradi.

Undov so‘zlar gapning boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishi mumkin. Ularning tinish belgisi bilan qo‘llanishi esa ko‘proq intonatsion maqsadga bog‘liq.

2. Undov so‘zlarda tinish belgilarining ishlatilishi

Undov so‘zlar odatda quyidagi tinish belgilari bilan qo‘llanadi:

2.1. Undov belgisi (!) bilan qo‘llanishi

Agar undov so‘z kuchli hayajon, qo‘rquv, quvonch yoki ajablanish holatini ifodalasa, undan so‘ng undov belgisi qo‘yiladi:

-Voy! Bu nima bo‘ldi?
-Afsus! Yana kechikdim.

2.2. Vergul bilan ajratilishi

Agar undov so‘z gap tarkibida kelib, umumiy intonatsiyadan ajralib turadigan bo‘lsa, odatda vergul bilan ajratiladi:

-Eh, buni kutmagandim.
- Ha, to‘g‘ri aytasiz.

2.3. Tire bilan qo‘llanishi

Ba’zi undovlar mustaqil ohangda aytilib, keyingi gap bilan semantik bog‘lanishda tire orqali ajratiladi:

-Afsus — kech bo‘ldi.
- Voy — hammasi tugaganga o‘xshaydi.

3. Modal so‘zlarning tabiati va funksiyasi

Modal so‘zlar (balki, ehtimol, albatta, shubhasiz, darhaqiqat va boshqalar) gap mazmuniga turli munosabatlarni — taxmin, tasdiq, inkor, ishonch yoki gumon kabi ma’nolarni

qo‘shadi. Ular gapda aniqlovchi bo‘lak vazifasini bajarishi mumkin bo‘lsa-da, ko‘pincha modal rang beruvchi vosita sifatida mustaqil ohangda qo‘llanadi.

4. Modal so‘zlarning tinish belgisi bilan qo‘llanishi

Modal so‘zlarning tinish belgilari bilan qo‘llanishi ham ularning gapdagi sintaktik mavqei va intonatsion ajralish darajasiga bog‘liq.

4.1. Modal so‘zning vergul bilan ajratilishi

Modal so‘z gapning boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelib, umumiy ohangdan ajralgan holda qo‘llansa, vergul bilan ajratiladi:

- *Albatta, bu fikrga qo‘shilaman.*
- *U, ehtimol, ertaga keladi.*
- *Bu ish tugadi, shubhasiz.*

4.2. Modal so‘zning ajratilmasdan qo‘llanishi

Agar modal so‘z gap tarkibiga sintaktik jihatdan singib ketgan bo‘lsa, vergul ishlatilmaydi: *Ehtimol bu fikr to‘g‘ridir. Balki bugun yo‘lga chiqarmiz.*

4.3. Kuchaytirilgan modal mazmunda tire qo‘llanishi

Modal so‘z kuchli ta’kid mazmunida kelib, uyushiq gap bo‘laklaridan oldin yoki keyin qo‘llansa, tire bilan ajratilishi mumkin: *Bu — darhaqiqat — katta yutuq. Darvoqe — bugungi majlis kechiktirildi.*

Xulosa qilib aytganda, undov va modal so‘zlar yozma nutqda emotsional-ekspressivlik va semantik aniqlikni shakllantiruvchi muhim til birliklaridir. Ularning tinish belgilari bilan qo‘llanishidagi me’yorlar intonatsion ajralish, semantik yuklama va gap tarkibidagi sintaktik mavqega ko‘ra belgilanadi. Tinish belgilarining to‘g‘ri qo‘llanishi nafaqat matnning grammatik savodxonligini, balki nutqning ta’sirchanligini ham oshiradi. Undov va modal so‘zlarning tinish belgilari bilan qo‘llanishini sun’iy intellekt yordamida o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning innovatsion yo‘nalishidir. NLP, korpus lingvistikasiga asoslangan tahlillar va transformer modellar yordamida ushbu birliklarning sintaktik xususiyatlari chuqur o‘rganilishi, shuningdek yozma nutqdagi punktuatsiya me’yorlarini avtomatlashtirish imkoniyati kengayadi. Bu esa o‘zbek tilini raqamlashtirish, standartlashtirish va ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. **G‘ulomov A., Asqarova M.** *Hozirgi o‘zbek adabiy tili.* — Toshkent: O‘qituvchi, turli nashrlari.

2. **Asqarova M., G‘ulomov A.** *O‘zbek tili grammatikasi. Morfologiya va sintaksis.* — Toshkent: O‘zbekiston, turli yillar.

3. **Normurodova F.M.** *O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanishi.* — Toshkent: Fan va texnologiya.

4. **Rahmatullayev Sh.** *O‘zbek tilining izohli lug‘ati.* — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

5. ***Qosimova G., To‘xliyev B., Rasulov R.*** *O‘zbek tili: Universitetlar uchun darslik.* — Toshkent: O‘qituvchi.

7. **Sodiqov Q., Axmedova M.** *O‘zbek tilida tinish belgilari.* — Toshkent.